

VEDOMIE: KOLKO JE TO V REÁLNEJ MENE?

DANIEL C. DENNETT

in: Dennet, D.C., *Sweet Dreams*, The MIT Press, 2005 (s. 173–178)

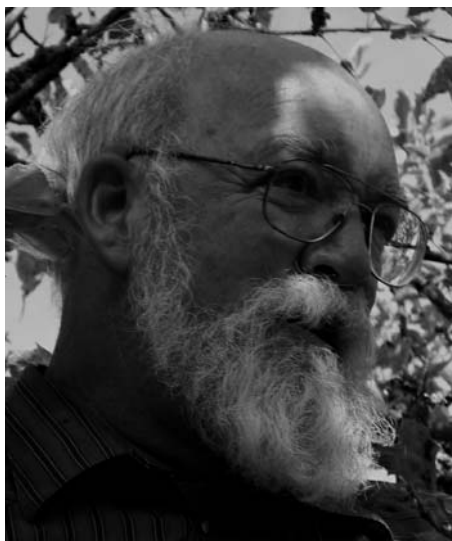
Vedomie sa často zdá byť čímisi nesmierne záhadným. Domnievam sa, že hlavnou príčinou tohto zmätku je čosi ako účtovná chyba, ktorá sa zrodila zo známej série otázok a odpovedí. Takto vyzerá zjednodušená verzia jednej takej cesty do krajiny záhad:

Phil: Čo je to vedomie?

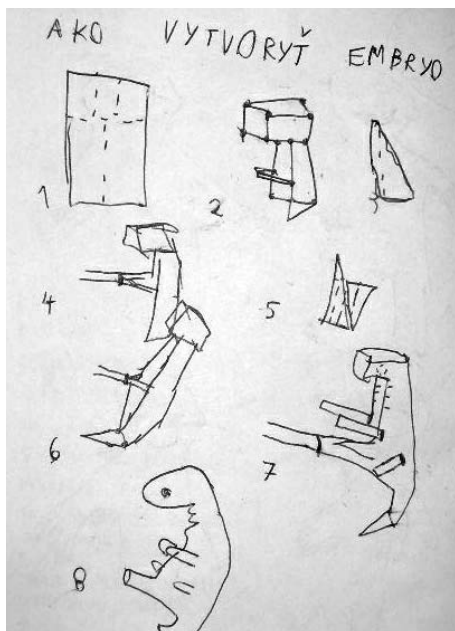
Sy: No... niektoré veci – ako napríklad kamene a otvárače na konzervy – nemajú absolútne žiaden vlastný uhol pohľadu, žiadnu subjektivitu, zatiaľ čo iné veci – ako napríklad ja a ty – majú vlastný uhol pohľadu: osobné, perspektívne (*perspectival*), interné spôsoby oboznamovania sa s niektorými obmedzenými aspektmi širšieho sveta a vzťahu našich tiel k nemu. Žijeme svoje životy, trpíme a tešíme sa, rozhodujeme sa a vyberáme si, čo spravíme, a vedie nás pritom tento náš prístup „v prvej osobe“. Mať vedomie znamená byť agentom s vlastným uhlom pohľadu.

Phil: Ale to určite nie je všetko! Čerešňa má obmedzený prístup k teplote okolitého vzduchu na svojom povrchu a predsa ju môže neprímerane teplé počasie (z)viesť k tomu, aby zakvitla v nevhodnom čase. Robot s kamerami namiesto „očí“ a mikrofónmi namiesto „uší“ dokáže rozlišovať medzi stovkami rôznych aspektov sveta, ktorý ho obklopuje a vhodným spôsobom na ne reagovať; môj vlastný imunitný systém dokáže vnímať milióny rôznych prípadov, rozlišovať medzi nimi a (väčšinou) na ne vhodne zareagovať. Každá z týchto vecí je agentom (dalo by sa povedať) s vlastným uhlom pohľadu (dalo by sa povedať), ale ani jedna nemá vedomie.

Sy: Áno, to naozaj nie je všetko. My, vedomé bytosti, máme schopnosti, ktoré

jednoduchším agentom chýbajú. Nefungujeme tak, že si len čosi všimneme a reagujeme na to, ale všimneme si, že si čosi všimneme. Presnejšie povedané, medzi mnohými rozlišovacími stavmi, v ktorých môžu byť naše telá (vrátane stavov našich imunitných systémov, autonómnych nervových sústav, našich tráviacich sústav, a tak ďalej) existuje podmnožina, ktorá môže byť ďalej rozlíšená rozlišovacími stavmi vyššieho rádu, ktoré sa potom stanú zdrojmi riadenia kontrolných činností vyššej úrovne. U ľudí nie je táto rekurzívna schopnosť nijako jasne obmedzená – okrem hraníc času a energie, ktoré máme k dispozícii. Ak na teba niekto hodí tehlu, vidíš, že sa blíži, a uhneš sa. Ale vieš rozlíšiť aj to, že si vizuálne rozlíšil ten letiaci objekt, a potom môžeš rozlíšiť ďalšiu skutočnosť, že (väčšinou) dokážeš odlíšiť vizuálne rozlišovanie od rozlišovania dotykom. A potom môžeš ísť ďalej a zamýšľať sa nad skutočnosťou, že si dosť podrobne dokážeš vybaviť čerstvé zmyslové rozlíšenia, a že je rozdiel medzi zažitím niečoho a vybavením si spomienky na ten zážitok, a medzi premýšľaním o rozdieli medzi spomínaním si na niečo a prežívaním niečoho a premýšľaním o rozdieli

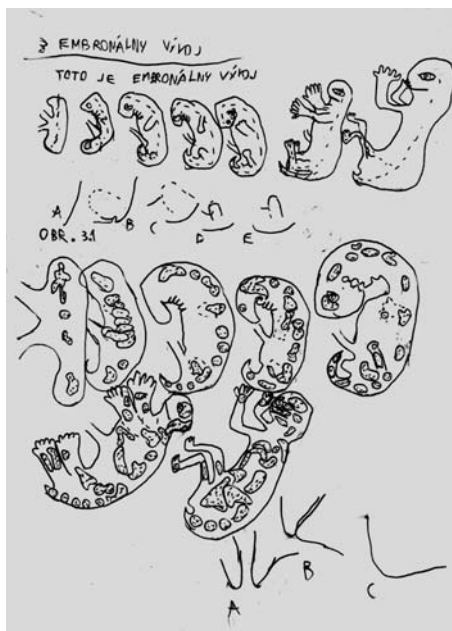
Embryo z papiera

medzi videním a počutím, a tak ďalej, až kým nie je čas ísť do postele.

Phil: Ale to určite nemôže byť všetko! Aj keď sú súčasné roboty na takéto rekurzívne sebamonitorovanie dosť mizerne vybavené, ľahko si dokážem predstaviť, že nejaký robot budúcnosti bude vybavený touto konkrétnou schopnosťou. Ale nech by aj akokoľvek šikovne preukazoval schopnosť generovať „reflexívne“ analýzy svojich základných rozlišovacích schopností a adekvátne na ne reagovať, nemal by vedomie – nie tak, ako ho máme my.

Sy: Si si istý, že si to vieš predstaviť?

Phil: Ale áno, jasnačka. Mohlo by ísť trebárs o čosi ako exekutívny uhol pohľadu, ktorý by sa dal definovať prostredníctvom analýzy kapacity, ktorú by mal taký robot na to, aby dokázal kontrolovať samého seba na základe týchto reaktívnych schopností. Táto robotova subjektivita by však bola len slabým odvarom tej našej. Ak by povedal „zdá sa mi, že ...“, táto jeho fráza by v skutočnosti nič neznamenala – alebo by prinaj-

Embryonálny vývoj

menšom neznamenala to, čo mám na mysli ja, keď ti hovorím, aké je to byť mnou, ako sa veci javia mne.

Sy: Neviem, ako si tým môžeš byť taký istý, ale v každom prípade máš pravdu, že vedomie je čímsi viac, než len tým, čo som spomínal. Naše rozlišovacie stavy nemajú len tú vlastnosť, že ich možno rozlíšiť, ale majú aj moc vyvolávať v nás preferencie. Ak máme možnosť voľby medzi nimi, nenechá nás to ľahostajnými – ale samotné tieto preferencie sú krehké, nestále, a do veľkej miery závislé od iných podmienok. Je čas čokolády a čas syra, čas modrej a čas žltej. Skrátka (a teraz ohromne zjednodušujem), mnohé z našich rozlišovacích stavov – ak nie všetky – majú čosi, čo by sme mohli nazvať rozmerom afektívnej valencie. Záleží nám na tom, v akých stavoch sme, a prejavuje sa to našou náchylnosťou zmeniť daný stav.

Phil: Ale to určite nie je všetko! Keď sa rozplývam nad lahodným teplom snečných lúčov na tom starom tehlovom múre, nie je

to len o tom, že uprednostňujem pohľad na tehly pred pohľadom na špinavý chodník pod nimi. Lahko si viem predstaviť, že ak by sme nášho imaginárneho robota vybavili zabudovanými preferenciami pre každý možný sled jeho vnútorných stavov, bolo by to čosi celkom iné, ako keď my vedome oceňujeme vizuálnu poetiku tých popraskaných ružovkastých tehál.

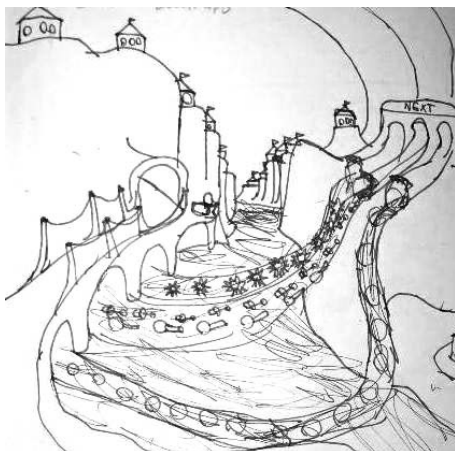
Sy: Áno, priznávam, to nie je všetko. Jedna vec je, že máš metapreferencie – možno si želáš, aby sa ti do ušľachtilého rozjímania nad teplom tých slinkom zaliatych tehál prestali pliesť sexuálne asociácie, ale (viacmenej) zároveň pociťuješ slasť nad vytrvalosťou tých bezočivých votrelcov, hoci ňa rozptyľujú, ale... o čom si sa to snažil rozmýšľať? Tvoj prúd vedomia je prešpikovaný zdanlivo nekonečným prílevom asociácií. Každý prchavý držiteľ najvplyvnejšieho postavenia sa vzápätí vzdáva svojim nasledovníkom, a snaha zastaviť tento zmätený sprievod a monitorovať podrobnosti jednotlivých asociácií vyústi len do ďalšej záplavy pomínuteľných stavov, a tak ďalej. Koalícii tém a projektov sa môže pošťastíť dominovať „pozornosti“ na užitočný a veľmi produktívny časový úsek, odsunúť potenciálne odbočky pomerne naddlho na vedľajšiu koľaj, a tak vytvoríť pocit, že nad celou operáciou preberá záštitu trvalé Ja či ego. A tak ďalej.

Phil: Ale to určite nie je všetko! Až teraz začínam chápať, čo mi chýba na tvojom zámerne vyhýbavom zozname prídavkov. Všetky tieto dispozície a metadispozície vstupovať do stavov a metastavov reflexie o reflexii môžu byť zabudované (matne si predstavujem) do nejakého robota. Trajektória prepinania medzi jeho vnútornými stavmi by podľa mňa mohla vyzerať až zarážajúco podobne ako vysvetlenie „v prvej osobe“, ktoré by som ti poskytol ja o mojom vlastnom prúde vedomia. Tieto robotove stavy by však nemali žiaden vlastný pocit, žiadne fenomenálne kvality! Neustále vynechávaš to, čomu filozofi hovoria kválié.

Sy: V skutočnosti stále vynechávam množstvo vlastností. Zatiaľ som sa takmer nevenoval všetkým zjednodušeniam, ktoré sa vyskytli v mojom príbehu. Ale zdá sa mi, že chceš teraz zabrániť akýmkoľvek ďalším prídavkom svojím naliehaním na tom, že existujú vlastnosti vedomia, ktoré sú úplne odlišné od tých, čo som tu doteraz opisoval. Myslel som si, že som už na tvoju výzvu zareagoval pridaním „fenomenálnych“ kvalít, ale teraz mi hovoríš, že som ešte ani len nezačal. Skôr, ako ti môžem povedať, že tieto kvality vynechávam, musím najprv vedieť, o čo presne ide. Mohol by si mi dať dobrý príklad fenomenálnej kvality? Napríklad, keď som kedysi mával rád určitý odtieň žltej, ale kvôli nejakej traumatickej skúsenosti (napríklad, že ma zrazilo auto tej farby) mám teraz z toho odtieňa žltej veľmi nepríjemný pocit (bez ohľadu na to, či mi explicitne pripomína tú nehodu). Stačilo by toto na zmenu fenomenálnych kvalít môjho prežívania toho odtieňa žltej?

Phil: Nemusí to tak byť. Dispozičná vlastnosť tej farby – že sa pri nej cítiš nepríjemne – nie je sama osebe fenomenálnou kvalitou. Z definície vyplýva, že fenomenálne kvality nie sú dispozičné, ale skôr intrinsické a dostupné len z perspektívy prvej osoby.

A tak sme dorazili do krajiny záhad. Ak definujeme kválie ako intrinsické vlastnosti zážitkov, o ktorých uvažujeme izolovane od ich príčin a následkov, a ktoré sú logicky nezávislé od všetkých dispozičných vlastností, potom sú zákonite odsúdené na to, aby unikali všeobecnej funkcionálnej analýze – ale to víťazstvo je bezcenné, pretože neexistuje žiaden dôvod veriť, že takéto vlastnosti existujú. Ako dôkaz porovnajme kválie zážitku s hodnotou peňazí. Niektorí naivní Američania si tvrdohlavo myslia, že doláre, na rozdiel od frankov a mariek a jenov, majú intrinsickú hodnotu. („Koľko je to v reálnej mene?“). S ľahkým srdcom „redukujú“ hodnotu iných mien na základe ich dispozičných vlastností na ich kurz voči doláru (alebo tovaru alebo služieb)

Inspirácia úsečkou AB

– ale „tušia“, že doláre sú iné. Každý dolár, tvrdia, má niečo logicky nezávislé od svojej funkcionalistickej výmennej moci, čosi, čo môžeme nazvať jeho energiou. Takto definovaná energia každého dolára bude zaručene navždy vzdorovať ekonomickým teóriám, ale my vonkoncom nemáme dôvod veriť v ňu – jediným dôvodom je úprimný „pocit v kostiach“ tých naivných Američanov, ktorý sa síce dá vysvetliť, ale netreba ho rešpektovať.

Niektorí účastníci diskusií o vedomí jednoducho – bez obalu – žiadajú, aby boli ich intuície o fenomenálnych vlastnostiach fixnou štartovou čiarou pre akúkoľvek vedu o vedomí. Takéto presvedčenie treba považovať za zaujímavý symptóm zasluhujúci si diagnózu – skutočnosť, ktorú musí každá veda o vedomí objasniť, v rovnakom duchu, ako by sa ekonómovia a psychológovia mohli podujať na vysvetlenie javu, prečo tak veľa ľudí podľahne mocnej ilúzii, že peniaze majú intrinsickú hodnotu.

Je veľa vlastností vedomých a nevedomých stavov, ktoré môžu a mali by byť hneď teraz podrobnejšie vedecky preskúmané. Keď budeme mať ich vysvetlenia, pokojne sa môže stať, že zistíme, že nám

podávajú uspokojivé objasnenie toho, čo je vedomie. Napokon, presne tak to bolo v prípade niekdajšej záhady – čo je život. Vyšlo najavo, že vitalizmus – nástojenie na tom, že vo všetkých živých veciach sa nachádza akási veľká, tajomná prísada – nie je hlbokým preniknutím do podstaty vecí, ale zlyhaním predstavivosti. Pri ďalšom vedeckom skúmaní vedomia sa môžeme inšpirovať touto trefnou *success story*. Keď budú jedného dňa všetky tieto priznané dlhy splatené a my jasne uvidíme, že chyba niečo veľké (ak je to naozaj dôležité, malo by to byť o chvíľu nápadné ako päsť na oko), potom nám tí, čo mali toto neotrastiteľné tušenie, budú môcť povedať „ved’ sme vám hovorili“. Kým k tomu dôjde, môžu premýšľať o tom, ako sa zbaviť diagnózy, že sa podobne ako kedysi vitalisti nechali zlákať ilúziou.

z anglického originálu preložila Jana Hanulová

POUŽITÁ LITERATÚRA

- Akins, Kathleen. 1993. „What Is It Like to Be Boring and Myopic?“ In: E. Dahlbom, ed., *Dennett and His Critics: Demystifying Mind*, s. 124–160. Oxford, Blackwell.
2001. „More Than Mere Coloring: A Dialogue between Philosophy and Neuroscience on the Nature of Spectral Vision.“ In: S. Fitzpatrick and J. T. Breuer, eds., *Carving our Destiny*. Washington, D. C., Joseph Henry Press.
- Alter, Torin, and Sven Walter, eds. 2005. *Phenomenal Concepts and Phenomenal Knowledge: New Essays on Consciousness and Physicalism*. New York, Oxford University Press.
- Asch, Solomon. 1958. „Effects of Group Pressure upon the Modification and Distortion of Judgements.“ In: E. E. Maccoby, T. M. Newcomb, and E. L. Hartely, eds., *Readings in Social Psychology*, s. 174–181. New York, Henry Holt.
- Baars, B. 1988. *A Cognitive Theory of Consciousness*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Block, N. 2001. „Paradox and Cross Purposes in Recent Work on Consciousness.“ In: *Dehaene and Naccache 2001*, s. 197–219.
- Bower, G. and Clapper, J. 1989. „Experimental Methods in Cognitive Science.“ In: *Posner 1989*, s. 245–300.